

TÜRK DİLİNDE DAHA ÇOK ÇABA İSTEYEN DEĞİŞİMLER*

Jale ÖZTÜRK**

Geliş Tarihi: Ekim, 2017

Kabul Tarihi: Aralık, 2017

Öz

Dilin en eski verimlerindeki kelimeler, günümüzdeki şekilleri ile karşılaştırıldığında bu kelimelerin dikkati çeken değişimler geçirdiği göze çarpar. Bir iletişim aracı olarak dil, iletişim işlevini en kısa zaman içinde yerine getirebilmek için az çaba harcama yoluna gider. Ünlü düşmesi, ünlü daralması, ünlü birleşmesi, ünlü incilmesi, ünsüz düşmesi, ünsüz benzeşmesi, ünsüz erimesi, ötümlüleşme, süreklileşme, hece düşmesi gibi ses olaylarının sebeplerini en az çaba yasasına bağlamak mümkündür. Ayrıca morfolojik açıdan bakılınca zaman içinde bazı vazifeli kelimelerin ekleşmesinin sebebi de en az çaba yasası ile izah edebilir. Ancak dilde, oldukça mantıklı gelen bu durumun tersine değişimler de görülmektedir. Yani başlangıçtaki şekline göre kelimenin söyleyişinde daha çok çaba isteyen değişimler de görülebilmektedir. Bu değişimlere ünlü türemesi, ünlü genişlemesi, ünlü kalınlaşması, ünsüz türemesi, ünsüz ikizleşmesi gibi ses olayları örnek verilebilir. Bu fonetik değişimler yanında morfolojik olarak bazı değişimlerde de en az çaba yasasının tersine bir durum veya en çok çaba yasası olarak adlandırılacak durumun örneklerini görülmektedir. Ek yığılması, bağlayıcı ünlünün ek ünlüsü durumuna gelmesi, birden fazla ekin birleşerek tek ek işlev için kullanılmaya başlaması gibi değişimler morfolojik örnekler olarak gösterilebilir.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde en az çaba yasasının tersine özellik gösteren değişimler tespit edilerek, bu durumun sebepleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: En az çaba yasası, en çok çaba yasası, ünlü türemesi, ünsüz türemesi, ek yığılması.

CHANGES THAT REQUIRE MORE EFFORT IN THE TURKISH LANGUAGE

Abstract

The words from the earliest data of the Turkish language are striking in that they have undergone significant changes when comparing them to their current forms. Language, as a communication tool, chooses the path with least amount of effort to be able to fulfill the communication function as soon as possible. It is possible to link the sound changes such as vowel deletion, vowel restriction, apophony, vowel narrowing, consonant deletion, consonant harmony, consonant loss, voicing, assonance and haplology to the law of least effort. Also, from a morphological point of view, we can explain the reason for some words' transformation into affixes over time with the law of

* Bu yazı 20-23 Nisan 2017'de 20-23 Nisan 2017 tarihlerinde Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi ve Roma Tre Üniversitesi iş birliğiyle düzenlenen 'III. Uluslararası Dil Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu'nda sunulan bildiri metninden hazırlanmıştır.

** Prof. Dr.; Mustafa Kemal Üniversitesi; Fen Edebiyat Fakültesi; Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; ozturkj@gmail.com.

least effort. However, the changes in contrast with this situation, which seems quite logical, are also seen in the language. In other words, the change that requires more effort to pronounce a word compared to its initial form may also be seen. These changes can be exemplified by sound changes such as epenthesis, vowel extension, vowel backing, excrescence, consonant gemination. Besides these phonetic changes, morphologically in some changes we see the examples of situations that are in contrast with the least effort law or the situations which can be called as the most effort law. Changes such as morphologic pleonasm, changing of connector vowel into suffix vowel, merging of more than one suffix to be used as one suffix can be seen as morphological examples.

In this study, the changes in contrast with the least effort law in the Turkish language spoken in the Republic of Turkey will be identified, and the reasons for this situation will be contemplated upon.

Keywords: Least effort law, most effort law, epenthesis, excrescence, pleonasm.

Giriş

İnsan doğası gereği duygu ve düşüncelerini en az çaba ile karşı tarafa iletmek ister Bunun sonucunda da dilde ses düşmesi, ünlü incilmesi, ünlü daralması, kaynaşma, hece yutumu, benzeşme gibi ses olayları meydana gelmekte, zamanla bazı kelimeler ekleşmekte ve özellikle konuşma dilinde eksilteli cümleler sıklıkla kullanılmaktadır. Hatta edebi dilde bu tür eksilteli cümleler, etkili anlatım aracı olarak kullanılmaktadır; atasözleri, özdeyiş ve deyimlerle anlatım da az çaba ile çok şey anlatmak istemenin dilde oluşturduğu anlatım teknikleridir. İnsanoğlu şiir türünü bile yazının olmadığı dönemde az sözle çok şey anlatma ihtiyacı sonucunda meydana getirmiştir. Acaba bu durumun tersi de olmamış mıdır? Evet, çekirdek bir olaydan koca destanlar yaratılmış, iki kişinin arasındaki aşk hikâyesi için ciltlerle roman yazılmış, Yunus'un *Ete kemiğe büründüm Yunus deyü göründüm* şeklinde çok az sözle ifade ettiği düşünce için Mevlana'nın 25.000 beyitten fazla yazmış olması bu durumun göstergesidir. Dilde ses bilgisinde, biçim bilgisinde ve söz diziminde daha çok çaba gerektiren değişimler görülmektedir. Bu çalışmada bu durumun Türkçedeki örnekleri bulunup izah edilecektir. Çalışma Türkiye Türkçesi ölçünlü dili ve ağızları ile sınırlıdır. Özel bir durum olmadıkça Tarihi Lehçelerde ve Çağdaş Lehçelerde çok çaba sonucu meydana gelen değişimlere yer verilmeyecektir. Yalnız Tarihi lehçelerden asli şekiller için yararlanılmıştır.

Türk dili araştırmalarında *en az çaba sonucu değişimler* üzerinde epeyce çalışılmış alandır ve araştırmacılar bu alanda aşağı yukarı anlaşmış durumdadırlar. Buna karşılık *daha çok çaba isteyen değişimlerle* ilgi kapsamlı çalışmalar olduğunu söylemek mümkün olmamaktadır. Bu konuda Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*'nde madde başı olarak *en çok çaba yasası* (*highest, most effort low*) terimine yer vermiş ve “**en çok çaba yasası: krş. en az çaba kuralı**” şeklinde *en az çaba yasasının* karşıtı anlamına gelen bir açıklama ile yetinirken (2013: 371), *Türkçenin Dil Bilgisi* adlı eserinde, iletişimdeki hız ihtiyacının insanları en az çaba ile iletişim

sağlamaya yönlendirdiğini, buna karşılık bölünen anlam alanları ve artan anlamların en çok çaba ile sözlerde meydana gelen biçim ve ses değişikliği sonucunda en az çaba yasasının ortaya çıkardığı eş ve benzer anlamlılıktan kaçınmayı sağladığını belirterek *en çok çaba yasasını*, *en az çaba yasasının* ortaya çıkardığı benzerlikten kaçınma gerekçesine bağlamıştır (2012: 110)

Aksan dilde *en çok çabadan* benzeşmezlik (*dissimilation*) maddesinde söz eder; benzeşmezliğin benzeşmenin tam tersi bir eğilimle olduğunu belirterek, benzeşmenin tersine daha az çaba harcamaya değil, *bir bakıma daha çok çaba harcamaya yönelme* olarak yorumlanabileceğini söyler. Latince *peregrinus* ‘hacı’ sözcüğü Halk Latinesinde *pelegrinus*, Fransızcada *pélerin*, İtalyancada *pellegrino* olmuştur. Burada /r/ sesi tekrardan kaçınılmış (p-r-gr-ns > p-l-gr-n-s, p-l-r-n, p-ll-gr-n-) /r/ seslerinden ilki /l/’ye dönüşmüş, şeklindeki açıklamasına, Türkçeden bu duruma muşamma (a.) > muşamba, attar (a.) > aktar, hammal (a.) > hambal gibi örnekler vermiştir (2000: 50-51).

Eker, *en çok çaba yasasını* alıntı kelimelerde ana dilde bulunmayan ses veya ses grubunun daha çok enerji harcanarak sözcüğün alındığı dildeki söylenişine uygun ya da yakın biçimde kullanılmasındır, Türkçe sözcüklerin sonunda bulunmayan –lm ünsüz çifti ile biten *film* sözcüğünü orijinal şekliyle telaffuz etmek en çok çaba yasasının, arada bir ünlü türeterek *filim* şeklinde telaffuz etmek ise en az çaba yasasının birer sonucudur şeklinde açıklamıştır(2005: 33).

Bu konuda en dikkat çekici değerlendirmeyi Özezen’in açıklamalarında görüyoruz (2014): Bu, her dönem yeni değer yargıları ürettiğimiz gibi, her dönem için yeni dilbilgisel yapılar da üreteceğimiz anlamına da gelmektedir. Üstelik bu yeni yapılar, öncesindeki dilsel dönem için kesinlikle kabul edilemez değer yargılarına da sahip olmuş olabilir. Böylelikle dilin sınıflandırması kolay, çabuk kabul edilen yasaları bir kenara, *sıradışı* ve *akla aykırı* gibi görünen kimi yöntemlerin dizgesel işleyişlerin dilbilimde zamanla fark edilerek yasalaştırıldığı da görülmektedir. Bu konuda ilk akla gelen yasalar, dilde en az çaba (tutumluluk) yasası (least of effort law, economy in language) olarak bilinen yasanın karşısına dilde *akla uygun* yasanın karşısına, *dilde çok çaba yasası* (most of effort law) yaygınlaşan *akla aykırı* ve *aklı zorlayıcı* yasanın konulmasıdır. Türkçedeki kişi zamirlerinin, kişi kategorisini karşılayan dilsel birimler olarak ekleşmesinde en az çaba yasası görülür; ama örneğin çokluk ikinci şahıs zamirinin ekleşme sürecinde ekin zaman içinde tekrar genişlemesi çok çaba yasasının da işlediğini göstermektedir: sız > - sız/-siz > -sınız /-sınız > -sınız / -sınız/, -sunuz/ -sünüz Şu durumda enerjiden tasarruf edilen bir kullanımda, yeniden çok enerji sarf edilmesinin tercihi, *mantıkla bağdaşır* bir durum gibi görünmemektedir (2014: 331).

Karaağaç’ın (2012: 110) çok çaba yasasına getirdiği açıklama en az çaba yasası sonucunda ortaya çıkan ses, şekil benzerliğinden, eş ve benzer anlamlılıktan kaçınmanın

sonucudur. Buradan şu anlaşılmaktadır; en az çaba bir başlangıç ise, en çok çaba bir sonuçtur. Yani en az çaba öteleyen ve değişikliğe sevk edenken, en çok çaba bir sonuçtur; sevk eden ve zorlayan değildir. Aksan'ın (2000: 50-51) *daha çok çaba harcamaya yönelme* ifadesinden çıkarılacak sonuç da aynı duruma vurgu yapmaktadır. Eker ise, *en çok çaba yasanını* alıntı kelimelerdeki güç söylenen söyleyişlerin korunması ile izah etmiştir ki bu açıklama Özezen (2014: 331), Karaağaç (2012: 110) ve Aksan'ın (200: 50-51) açıklamalarıyla örtüşmemektedir.

Öncelikle ayırt edilmesi gereken şey en az çabanın sonucunda eksilmeler, daralmalar, düzleşmeler, incelmeler ve büzülmelerin meydana geldiği; en çok çaba ise dilde başka başka nedenlerle artmalar, genişlemeler, kalınlaşmalar, yuvarlaklaşmalar ve tekrarların ortaya çıkmasıdır. Eker'in (2005: 33) ana dilde olmadığı için söylenişi güç olan ses veya ses gruplarını aslı şekli ile söylemenin daha çok çaba ve enerji istediği düşüncesine katılmak pek mümkün değildir, çünkü alışılmadığı için zor gelen şey, her zaman için çok çaba isteyen değildir. Bir halterci alıştığı için çok enerji isteyen kilolarca ağırlığı rahatlıkla kaldırırken, alışkın olmadığı, az bir çaba ile yapabileceği kahve tepsisindeki fincanları taşıyamaz. Eker'in (2005: 33) örnek olarak verdiği *film* kelimesinde dört ses ve bir hece varken, aynı kelime *fi-lim* şeklinde Türkçenin ses özelliklerine uygun hâle gelince iki heceli ve beş sesli olmaktadır. Bilindiği üzere ağzın bir hareketi ile bir hece, iki hareketi ile iki hece çıkar, her sesi çıkarmak için sesletim organları bir çaba harcar, enerji harcar. Alışkın olunduğu için kolay gelse de dilde artan ses ve artan hece, artan çaba demektir.

Bu çalışma en çok çaba yasanı sonucunda ortaya çıkan değişimleri değil, kelimenin veya ekin başlangıçtaki hâli sesletim organlarının daha az hareketi ile yani daha az enerji harcayarak telâffuz edilebilirken çeşitli sebeplerle meydana gelen değişimler sonucunda daha çok hareketi, daha çok çabayı ve daha çok enerjiyi isteyen değişimleri konu almaktadır. Çalışmanın ana bakış açısı dilde tasarruf, tutumluluk vardır; dil kelimeleri ekleştirir ve ekleri daha az çaba ile söylemeye çalışırken, bir taraftan da dilde bu durumun tersine dilin cömertliğe, hatta israfa kaçtığı oluşumlar gözlenmektedir, bu gibi durumlar üzerinde durulmuştur.

Dilde daha çok çaba gerektiren başlıca değişimleri şu başlıklar altında toplanabilir:

1. Daha çok çaba gerektiren ses değişimleri
 - 1.1. Ünlülerde: Kalınlaşma, genişleme, yuvarlaklaşma, türeme
 - 1.2. Ünsüzlerde: Ünsüz türemesi, ikizleşme, benzeşmezlik
2. Biçim bilgisinde en çok çaba sonucunda meydana gelen değişimler
 - 2.1. Ek yığılması

2.1.1. Aynı ekin üst üste gelmesi

2.1.2. Aynı işlevi gören iki farklı ekin birleşmesi

2.1.3. Alıntı kelimelerde ortaya çıkan yığılmalar

2.2. Ek genişlemesi

2.2.1. Bir ekin tek başına gördüğü işlevin ek veya edatla birleşerek gerçekleştirilmesi:

2.2.2. Bağlayıcı ünlünün ek ünlüsü hâline gelmesi:

2.2.3. Ünsüz türemesi ile aynı işlevi gören ikinci bir ekin ortaya çıkması

2.2.4. Dilde etimolojik ayırlama yapmak yerine fonetik ayırlama yapılması sonucunda eklerin genişlemesi

2.3. Alıntı kelimelerde yığılmalar

3. Söz diziminde daha çok çaba isteyen değişimler

3.1. Aynı anlamda alıntı kelime ile Türkçe kelimelerin birlikte kullanılması

3.2. Aynı kelimenin veya yakın anlamlı kelimelerin tekrarı ile oluşturulan ikilemeler

1. Daha çok çaba gerektiren ses değişimleri

1.1. Ünlülerde daha çok çaba gerektiren ses değişimleri

1.1.1. Ünlü Kalınlaşması (art damaksılaşma, velarisation)

Ağız boşluğunun ön bölümünde ve dilin ön bölümünün damağa doğru yükselmesiyle çıkarılan ön ünlülerin, ağız boşluğunun arka boşluğunda ve dilin arka bölümünün damağa doğru yükseltilmesiyle çıkarılan art veya kalın ünlü durumuna gelmesi olayıdır (Karaağaç, 2012: 829)

Dil ön ünlüleri çıkarırken, art ünlüleri çıkartmaya göre daha az çaba harcar. Çünkü ön ünlülerin (i, e, ö, ü) çıkışında dilin doğal duruş yerini değiştirmesi gerekmemektedir. Oysa art ünlüleri çıkarırken dilin doğal duruşunu bozarak arka damağa doğru çekilmesi gerekir, bu durum ise fazladan çaba gerektiren bir durumdur. Bu sebeple Türkçede art ünlünün ön ünlüye dönüşmesi daha sık görülen bir ses olayı olsa da (yaşıl > yeşil, bıç- > biç-, uçun > için, şış- > şiş- gibi.) ön ünlünün zaman içerisinde art ünlü duruma geçmesi olayının örnekleri de görülmektedir. Bu durum için şu sebeplerden söz edilebilir; Türkçedeki art damaksılaşma örnekleri genellikle kalınlaştırıcı etkiye sahip bazı ünsüzler (/k/, /g/, /ŋ/) eşliğinde görülür. Bunun dışında kalın ünlülerin ince ünlüleri etkilemesi şeklinde, bazen de komşu dillerin etkisiyle ortaya çıkmaktadır (Demirci, 2016: 121). Bir başka sebep de Çağdaş Türk lehçelerinde /i/ ve /ö/ ünlülerinde görülen art damaksılaşmadır ki birincil uzun ünlülerin kısılırken sebep

olduğu bir değişimdir. Çuvaş Türkçesinde yaygın bir şekilde görülen bu olaya, Oğuz, Kıpçak Türk lehçelerinin bazılarında, Kuzeydoğu grubunda yer alan Hakas Türkçesinde ve Yakut Türkçesinde yalnız /e/ ünlüsünde görülen bir değişimdir (Yalçın, 2013: 368)

Ölçünlü Dilde:

Türkçe Kökenli Kelimelerde:

Türkiye Türkçesinde günümüzde ölçünlü dilde art ünlülü olup tarihi metinlerde ön ünlülü olarak tespit ettiğimiz kelimeler *tanrı, ısı, ısı-, ıssız*'dir

ET *teñri* > TT *tanrı*,

OT *isi-* > TT *ısı-*

OT *isi+g* > TT *ısı*

ET *idisiz* > TT *ıssız*

< * *idi + siz* >> * *iyi+siz* >> * *i+siz* > EAT *i+süz* >> *ıssuz* > TT *ıssız* (KBS)

Ben ve sen zamirinin yönelme hâli almış şeklinde kök, değişikliğe uğrayarak ön ünlülü iken art ünlüleşerek *baña* ve *saña* şekline dönüşmektedir. e> a değişimi de daha çok çaba isteyen bir değişim örneğidir:

ET *ben* > *baña* > EAT *ben* > *baña* > TT *ben* < *bana*

ET *sen* > *saña* > EAT *sen* > *saña* > TT *sen* > *sana*

Bu iki kelimedede Eski Türkçeden beri görülen çekim sırasında ortaya çıkan artdamaksılaşma konusunda Çağdaş Türk Lehçelerinde durum şu şekildedir:

İnce ünlüden kalın ünlüye geçenler: Kazak Türkçesi (*mağan*), Kırgız Türkçesi (*mağa*), Türkmen Türkçesi (*maña*), Kırım Tatarcası (*maña*)

İnce ünlüyü koruyanlar: Azeri T. (*mene*), Özbek Türkçesi (*menge*) (Komisyon, 1992: 48)

ET *teñri* > TT *tanrı*, ET *ben* > *baña* > EAT *ben* > *baña* > TT *ben* < *bana* , ET *sen* > *saña* > EAT *sen* > *saña* > TT *sen* > *sana* örneklerindeki ünlü artdamaksılaşmasının sebebi /η/ ünlüsünün etkisine bağlanabilir. OT *isi-* > TT *ısı-*, OT *isi+g* > TT *ısı*, ET *idisiz* > TT *ıssız* örneklerindeki /i/ > /ı/ artdamaksılaşmasının sebebi ise birincil uzun ünlülerin kısalması sırasında meydana gelmiş bir ses olayı olarak değerlendirilebilir.

Alıntı Kelimelerde:

Alıntı kelimelerde Türkçenin dil uyumu ve ünlü- ünsüz uyumu sebebiyle benzeşme gösteren, haşarat (a.) > haşarat, , gönçe (f.) > gonca; aster (f.) > astar, bace (f.) > baca, paçe (f.) > paça; gibi kelimelerdeki değişimler ‘en az çaba yasası’ etkisi ile olduğu düşünülerek çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

Arapça Kökenli Kelimelerde:**e>a**

mesel > *masal*

ferfere > *farfara*

i>a

mihmaz > *mahmuz*

i>ı

hinzir > *hınzır*

sifr > *sıfır*

Farsça Kökenli Kelimelerde:**e<a**

gerden > *gerdan*

hefte > *hafta*

tervende > *turfanda*

terhâne > *tarhana*

i > ı

mîh > *mih*

rîhtim > *rıhtım*

pîhti > *pıhtı*

i > u

ebrî > *ebru*¹

¹ Arapça ve Farsça örnekler için bkz. Dursunoğlu, H. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/9 Summer 2014*, p. 145-155, ANKARA-TURKEY

Alıntı kelimelerde ilk hecede ince ünlü ikinci hecede kalın ünlü örnekleri şerab (a.) > şarap, meymun (a.) > maymun gibi kelimelerdeki ünlü kalınlaşmalarını da çok çaba örneği olarak değerlendirebiliriz.

Türkiye Türkçesi Ağzlarında Ünlü Kalınlaşması Örnekleri

e > a

EAT degenek > TT deġnek > *dáhnek, eksik* > ağsik deġerli > *dáġárli, ekmeġi* > *ekmā*
(HA)

i > ı

geldik > geldik (RA)

ö > o

öġle > ovle (RA)

ü > u

üstün > ustun, tütün > tutun, yüz > yuz, üzüm > uzum (RA)

çiġnemek > çıynamak (RA)

emanet > amanat (HA),

meġerse > *meġersam* (MA)

1.1.2.Ünlü Genişlemesi:

Ünlülerin çıkarılması sırasında alt çenenin genişçe açılmasıyla ağız boşluğunda *a, e, o, ö* ünlüleri oluşur, bunlar geniş ünlülerdir; alt çenenin hafif açılmasıyla oluşan dar ağız boşluğunda ise *ı, i, u, ü* dar ünlüleri oluşur. Aslında dar olan ünlünün zamanla alt çenenin açılmasıyla genişleyen ağız boşluğundan çıkmasıyla dar olan ünlü geniş karşılığına dönüşür, bu ses olayına ünlü *genişlemesi* denir. Dar ünlüye göre geniş ünlüyü çıkarmak için alt çenenin açılması gerekir, bu da daha çok çaba gerektiren bir durumdur. Bu daha çok çaba gerektiren ses olayının Türkiye Türkçesi ve Oġuz grubu lehçelerinde sık rastlanan bir ses deġişimidir (Başdaş, 1907: 92)

Genişleme olayı genellikle ilk veya ikinci hecede bulunan geniş ünlülerin benzeştirici özelliklerine veya birincil uzun ünlülerin kısalarken bıraktıkları genişletici etkiye baġlı olarak meydana gelmektedir. Tuna, vurgulu ve uzun vokallerin yerinde görülen geniş vokallerin bir çeşit denge sağlamak için kullandıklarını belirterek Türk dilinde bir *l'harmonie de la quantite* "nicelik uyumu" veya *l'harmonie de la pesanteur* " ağırlık uyumu" kabulü zaruret

haline gelir dedikten sonra daha basit bir şekilde “dengeleme” diye tarif ettiği uzun vokallerin yerine geniş vokallerin geçmesi (tişî > Koyb. tije “ dişi” ordu > orda “ hükümet merkezi”) şeklinde Eski Türkçeden sonraki devirlerde eski uzun vokallerin yerinde vokal genişlemelerinin görülebileceğine işaret etmiştir (1960: 271).

Eski Türkçede dar ünlüyle ünlü genişlemesi olayının meydana geldiği tespit edebildiğimiz kelimelerde dikkati çeken durum, bu kelimelerin iki heceli olması ve heceleri kuran ünlülerden birisi darken diğerinin geniş olmasıdır. Türkçede sistemli bir genişlik-darlık uyumu yoksa da Ercilasun Kars Ağzında böyle bir uyumdan söz etmiştir. (2002: 82) Acaba *törü*'nün *töre*'ye dönüşmesinde fazla çaba mı harcanmıştır? Bu sorunun cevabını bulmak için örnekleri inceleyelim:

ET geniş ünlü- dar ünlü > TT geniş ünlü - geniş ünlü:

törü > töre

töpü > tepe

törü-> türe-

baldu > balta

ortu > orta

ET dar ünlü - geniş ünlü > TT geniş ünlü -geniş ünlü:

ıgaç > ağaç

ıgla- > ağla-

bürek > börek (bür- > bürek)

ET dar ünlü – dar ünlü > TT dar ünlü - geniş ünlü:

butı- > buda-

OT dar ünlü – dar ünlü > TT Geniş ünlü - Dar ünlü:

DLT’de *üyük* ‘tepe gibi yüksek olan yer’ > TT *höyük* ‘Toprak yığını, küçük tepe’(KBS)

Tespit ettiğimiz beş örnekte çene önce geniş ünlüyü çıkarmak için açılmışken devamında gelen dar ünlüyü çıkarmak için kapanmak yerine, aynı konumda kalarak dar olan ünlüyü genişletmiş ve daha az çaba harcamıştır. Ancak son dört örnek için aynı değerlendirmeyi yapamayız. *ıgaç*, *ıglamak* ve *bürek* kelimelerinde en az çaba harcamak için kelimelerin *ıgıç*, *ıgılı-* ve *bürük* şekillerinde olması gerekirdi. Hâlbuki bugün Türkiye Türkçesinde bu kelimeler *ağaç*, *ağla-* ve *börek* şeklindedir. Dil daha çok çaba gerektiren ilk ünlülerin genişlemesini tercih etmiştir. *butı-*ve *üyük* kelimeleri ise Türkiye Türkçesinde birer ünlülerinin genişlemesiyle kelime *btı- > buda-* ve *üyük > öyük > höyük* şekline dönüşmüşlerdir.

Türkiye Türkçesi Ağzlarında Ünlü Genişlemesi Örnekleri:

Ölçünlü dilde çok fazla örneği görülmeyen ünlü genişlemesinin örneklerine Türkiye Türkçesi Ağzlarında daha sık rastlanmaktadır. Bu örneklerde tek ünlüsü olan veya ilk ünlüsü darken genişleyen örnekleri, çok çaba isteyen değişimler olarak değerlendirdik.

ı > e

hırs (a. hırs) > *hers*, sırt > *sert*, sığır > *seğir* (RA)

i > e

ihtimal (a. ihtimāl) > *ehtimal*, ilet- > *elet-* (MAS), zīrā (f. zīrā) > *zere* (HA), iyi ki > *iyi ke* (HA) ihtiyaç (a. ihtiyāc) > *ehiyaç* (MA)

i > ö

nimet > *nömet* (HA)

u > a

tuvalet > *tavalet* (MA)

u > o

uğraş- > *oğraş- oğraşın* (AMA)

usan- > *osan-* (AMA)

duvak > *dovak* (MA)

ufak > *ofak* (EİA)

kuvvet > *govvatlaşdı* (MA)

buğday > *boğda* (HA)

Yunan > Yonan (MA)

u > ö

numan > *nömen* (HA)

muhtaç > *möhtac* (MA)

ü > ö

hükümet > *hökümet* (MA), hükm > *höküm* (AMA)

hükümdar > *hökümdar* (EA), zümre > *zömre* (MA)

-Dik /- Dük > dē

-Dık+, -Dik+, -Duk+ ve -Dük+ biçimleri; iyelik ekleri aldığıında, yazı dilinde -dığı+, -diği+, -duğu+, -düğü+ ses birliklerine dönüşürken, Manisa Ağzlarında yukarıda belirtilen

yerleşim alanlarında ön ve art ünlülü fil kök ve gövdelerinde sadece –dē+ biçimine dönüşmektedir (İlker, 2016: 18).

1.1.3.Ünlü Yuvarlaklaşması (*rounding*):

Kelimedeki düz ünlülerin zamanla yuvarlak ünlüye dönüşmesi şeklindeki değişime ünlü yuvarlaklaşması denir. Dudakların doğal biçimi düz bir çizgi hâlinindedir, bir ünlünün dudakların düz biçimi ile çıkarken daha sonra yuvarlak ünlüye dönüşmesi için dudak doğal duruşundan farklı bir duruşa geçmek için çaba sarf etmek durumundadır. Bu düşünceyle ünlü yuvarlaklaşması olayını da daha çok çaba isteyen değişimler içerisinde değerlendirebiliriz. Ancak burada şöyle bir soru akla gelebilir; ünlü yuvarlaklaşmalarının bir kısmı dudak ve diş-dudak ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelen yuvarlaklaşmalar en az çaba sonucu mu meydana gelmektedir? Bu düşünce ile dudak ve diş dudak ünlüleri yanında meydana gelen yuvarlaklaşmaları çok çaba isteyen örnekler olarak alma konusunda şöyle bir yol takip edilmiştir, öncelikle dudak ünsüzlerinin olmadığı kelimelerdeki yuvarlaklaşmaları, daha sonra ilk ünlüsü düz, ikinci ünlüsü yuvarlak ünlü olan kelimelerde meydana gelen gerileyici benzeşme örneklerini daha çok çaba isteyen örnekler olarak değerlendirilmiştir. Tespit edilen örnekler:

Ölçünlü Dilde:

ET seş- > çez- > TT çöz- (Gülensoy, 2007)

Türkiye Türkçesi Ağzlarında:

sakal > sokal, delük > dölük , çekürge > çökürge (Karaağaç, 2012: 145).

alış- > olış- (Ordu), çeşme > çöşme (Trabzon), dışarı > düşare, kaşık > goşuk, yazı > yozu(Kastamonu), yalunuz > yolunuz, degül > dögül (Sivas, Tokat), delük > dölük (Kastamonu) örneklerinden yozu < yazı < yazıg şeklinde bir gelişim sonucundadır; yolunuz, dögül, dölük örneklerindeki ünlünü yuvarlaklaşmasının sebebi gerileyici benzeşmedir, *gaşuk*, *soşal* ve *çokal* kelimelerinde yuvarlaklaşmaların sebebini Caferoğlu /k/ ünsüzü etkisine bağlamıştır (bkz. *Fundamenta*, s. 245, &22241) Fakat *alış-*, *çöşme*, *düşare* kelimelerindeki değişimlerin sebebi belli değildir (Korkmaz, 1994:62).

Bu örneklerden gerileyici benzeşme sonucu meydana gelen yuvarlaklaşmalar da sebebi bilinmeyen yuvarlaklaşmalar da kelimenin asli halinden daha çok çaba isteyen değişimlerdir.

1.1.4.Ünlü Türemesi (*anaptyxis*):

Bir kelimenin asli şeklinde olmayan bir ünlünün ön seste, iç seste veya son seste türemesidir. Konuşma dilinde başlayan bu türemeler zamanla ölçünlü dilde de görülebilir.

İki hece ile ve beş sesle söylenen bir kelimenin üç hece ve altı sesle söylenmesi arasında çaba harcamak açısından mutlaka fark vardır. *Rahat* yerine *ırahat* demek mutlaka daha çok çaba istemektedir.

Ölçünlü Dilde Ünlü Türemeleri:

Ön seste:

*İlk hecede oluşan ünsüz yığılması sonucunda alıntı kelimelerde görülen bir türemedir.

station (fr.) > istasyon, scarto > iskarta, statistique (fr.) > istatistik, scala (it.) > iskele, squelette > iskelet (Karaağaç, 2012: 95)

*Yine alıntı kelimelerde ön seste bulunmayan ünsüzü ön sestemden uzaklaştırabilmek için ünlü türemeleri görülmektedir.

rişte (f.) > erişte

ruze (f.) > oruze > oruç (Karaağaç, 2012: 95)

İç Seste Ünlü Türemesi:

*Türkçe kökenli kelimelerde ünsüzle başlayan eklerin kelimeye eklenmesi sırasında söyleyiş sıkıntılarını gidermek için:

al-ı-ş-, ev -i- m, boz-u-l-, gör-ü-n- (Karaağaç, 2012: 96)

*+ CİK/ +CUK isimden isim yapım ekinin eklendiği bazı kelimelere ekin kattığı anlamı pekiştirmek için *dar-a-cık, genc-e-cik, az-ı-cık, bir-i-cik, gül-ü-cük* (Karaağaç, 2012: 95)

* Sıfatlarda pekiştirme yapmak için –p- ünsüzüyle birlikte –a/-e ünlülerinin türediği görülmektedir:

sağlam > sapasağlam, yalnız > yapayalnız, gündüz > güpegündüz, genç > gepegenç, düz > düpedüz

* Sıfatlarda pekiştirme amaçlı türeyen –RIL- ses grubu içindeki –I-ünlüsü de bir türeme ünlüdür.

sıklam (gözyaşı) > sırlısıklam (Balyemez,2012), *çıplak > çırılçıplak*. (Korkmaz, 2003)

*Türkçe, hece sonunda lç, lk, lç , lp, lt; nç, nk, nç, nt; rç, rk, rç, rp, rs, rt; st, şt, yt ünsüz çiftleri dışındaki bütün ünsüz çiftlerine karşı olan bir dildir (Ergin, 2009:). Alıntı kelimelerde Türkçede hece sonunda bulunmayan ünsüz çiftlerinin bulunması durumunda bu ünsüz çiftleri arasında dar bir ünlü türer. Burada şu düşünülebilir o ünsüzleri çift hâlinde çıkarmak daha

zordur, dolayısı ile ünlünün türemesi en az çaba sonucu mudur, yoksa daha çok çaba mıdır? Ses sayısının artması daha çok enerjiye gereksinim duyurmaktadır diye düşünerek alıntı kelimelerdeki bu tür ünlü türemeleri Eker gibi en az çaba yasası sonucunda ortaya çıkan bir değişim olarak değil, tam tersi Türkçenin hece yapısına aykırı kelimeyi Türkçeleştirmek için hece sonunda yan yana gelmeyen ünsüzler arasına bir ünlü türetmek hece sayısını artırmaktır; dilde artan ses ve artan hece, artan çaba, daha çok enerji harcamak demektir, bu sebeple de çok çaba örnekleri içinde değerlendirilmiştir. Örnekler:

azm > az-i-m, sabr > sab-t-r, ilm > il-i-m, fikr > fik-i-r, 'akl > ak-t-l

Son Seste Ünlü Türemesi:

Alıntı kelimelerde pek az örnekte görülen bir durumdur:

servi < Far. serv. "servi" (Yüksekkaya, 2010), hacc > hacı

Türkiye Türkçesi Ağzlarında Ünlü Türemesi:

Önseste:

Türkçede kelime başında bulunmayan /l /ve /r/ ünsüzü ile başlayan alıntı kelimelerde bu ünsüzleri ön sestem uzaklaştırmak için ünlü türemelerinin meydana geldiği görülmektedir:

rahat (a.) > irahat, rahmet (a.) > irahmat, rızk (a.) > ırızgı, lazım (a.) > ilazım, leş < üleş (MA ve HA)

İç seste:

Daha çok söyleniş zorluğu olan alıntı kelimelerde görülen bir olaydır.

kontrol(fr.) > konturool, Afyon > Afıyon, tılsım(a.) > dilişim (RA)

modern (fr.) > moderen, kudret (a.) > guduret, hücre(a.) > hücüre (MA)

Son seste:

eger > eğere (RA)

o kadar > o gadara (HA)

eger > eņere (HA)

Örneklerden de görüleceği üzere daha çok alıntı kelimelerde meydana gelen bir değişimdir, bu değişimle Türkçenin ses özelliklerine uymayan kelimeler Türkçenin ses sistemine uydurulmaktadır. Kelimede ünlü sayısının artması, daha çok çaba, enerji isteyen bir değişimdir.

1.2.Ünsüzlerde Daha Çok Çaba Gerektiren Ses Değişimleri

1.2.1.Ünsüz Türemesi:

Kelime ön, iç ve son seslerinde kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi olayıdır (Korkmaz, 1992: 163)

Ölçünlü Dilde Ünsüz Türemesi:

Ölçünlü dilde ön seste ünsüz türemesi az görülen bir değişimdir.

Ön seste:

ur- > *vur-*, ET örküç > TT *hörgüç*, ET ut- > TT *yut-*, OT üyük (DLT) > TT *höyük*, *āveng (f.)* > TT *hevenk*, *'aybe (a.)* > *heybe* (Eker, 2005:305).

İç seste:

* Türkçede iki ünlü yan yana gelemediği için ihtiyaçtan türemiş olan /y/ ünsüzü bir görevi yerine getirmek için isimlerde, fiillerde; kök ile ek arasında, ek ile ek arasında türemektedir (Ergin, 2009:)

kapı+y+i, tara-y-an, kork-u+y+u, anla-ma-y-acak

*Türkçede 3. teklik kişi iyelik eki ile hâl ekleri arasında (ortası + n + da), zamirlerle hâl eki arasında (bu +n + u), +ki aitlik eki ile hâl ekleri arasında (kitaplarda +ki+ n +i), zamirlerle +sIz/+sUz eki arasında (bu +n + suz), zamirlerle hâl eki arasında (şu +n + lar) karanlık dönemlerden bir kalıntı olan pronominal n veya zamir n'si denilen ünsüz de türeme olarak değerlendirilse de değerlendirilmese de çok çaba yasası örnekleri arasında sayabiliriz. Benzer bir durum 3. Teklik kişi iyelik ekinde ve

kaplı baka > kaplumbağa, mihakk > mihen (Karaağaç, 2012: 95)

*Sıfatlarda pekiştirme yaparken **-m-**, **-p-**, **-r-**, **-s-**; **-rll-**, **-pA-** türemeleri örnekleri:

sıcak > sı-m-sıcak, sarı > sa-p-sarı, temiz > te-r-temiz, mavi > ma-s-mavi, sıklam > sı-rıl-sıklam

Son seste:

Alıntı kelimelerde görülen bir türemedir.

peyda (f.) > peydah, kehribā > kehribar (Karaağaç, 2012:9), *belesān (a.) > pelesenk* (Eker, 2005:306).

Türkiye Türkçesi Ağzlarında Ünsüz Türemesi:

Ölçünlü dile göre oldukça sık görülen bir ses olayıdır. Alıntı kelimelerde ve Türkçe kökenli kelimelerde görülmektedir.

Ön seste:

h-

ancak > *hancak*, öfke > *höke*, elbette > *helbette* (RA)

avluda > *havluda* (UMA)

ayran > *hayrannar* (MYA)

eyvah > *heyvah* (MA)

y-

eriş- > *yeriş-* (RA)

Edirne > *yedirne*, ibrik > *yibrik* (EİA)

aldat- > *yaldat-* (Erzn.A, Erzm., A. KBAA)

ıraq > *yıraq* (HA)

Anadolu ağzlarında /h-/ türemesi örneklerinin ana Türkçedeki bazı seslerin kalıntısı olabileceği üzerine bazı araştırmalar vardır (Gülsevin, 2001). Tekin, başta / y-/, /v-/ türemelerinin **Ana Türkçedeki** ünlü uzunluğu sebebiyle olduğu görüşündedir (1995: 86-91).

İç seste:

bilezik > *bilenzik* (HA)

meclis > *mencilis* (UA)

itiraz > *intiraz* (RA), çeşit > *çeşint*, pusula > *pusulya* (EİA)

fanila > *fanilye* (UMA, HA)

kılıç > *kılınç*, saat > *sahat*, kağıt > *kağırt*, yeniden > *yenişden*, yıka- > *yayka-*, börek > *böyrek* (MA)

yıkan- > *yr^ykan-* (HA)

yıka- > *yıyka-* (HA)

İç seste *yr^ykan-*, *yıyka-* kelimelerindeki /^y/ ve / y/ türemelerinin sebebi olarak yine ünlü uzunluklarının kısalmasının sebep olduğu bir türeme olarak düşünebiliriz. Türkmencede uzun ünlülerin –iy olarak gösterilmesi (Başdaş, 2007: 90), Kırgızcada ünlü uzunluklarının-y-ünsüzünü türetmesi de bu yarı ünlü olan sesin ünlü uzunlukları sonucunda ortaya çıkabileceğini düşündürmektedir (Alimova, 2007: 28-40).

Son seste:

meğerse > *meğersam*, keşke > keşkim, kere < keren (RA)

bile > bilem, bi kere > bi kerem, artık > artığın (EA)

belki > *belkim* (UA)

ana > *aney* (UA)

şimdi > *şindik*, *şincik*, *şimdik* (HA)

pāsbān > *pazvant*

Son sesteki / m /türemesini *kim* bağlacının kalıntısı (Tietze, 2016:260) olabileceği gibi, daha çok bağlaçların sonunda türemesi *kim* bağlacına öykünme, yani analogi olarak da düşünülebilir. Yine son sesteki /k/ ünsüzünün türemesi de ET *ok* kuvvetlendirme edatının kalıntısı olarak düşünülebilir. /t/ ünsüz türemesini Eckmann /n/, /p/, /s/ ünsüzlerinin fazla kuvvetle telaffuzunun sebep olduğunu düşünmek gerektiğini belirtir (1988: 17)

1.2.2.Ünsüz İkizleşmesi (*gemination*):

İç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci hece başındaki ünsüzlerin, açık ve zayıf boğumlanmalı ilk hece ünlülerinin etkisi altında, kendi hece sınırlarını aşacak bir yoğunlukla boğumlanmaları sonucunda, söz konusu ünsüzdeki tekrarlanmayı gösteren ses olayı: aşağı > aşıağı, aman > amman, azık > azzık, ışık > işşık, ısır- > ıssır-, kaşık > gaşşık, küçük > güççük, döşek > döşşek vb. Bu olay sonunda açık ilk heceler zayıflıktan kurtulmakta ve birer kapalı heceye dönüşmektedir (Korkmaz, 2003:) Korkmaz bu ses olayını ilk hecenin zayıflığına bağlarken Tekin, Türkçedeki ünsüz ikizleşmesi olayını çoğunlukla kelimedeki birincil veya ikincil uzun ünlü ile açıklamakta ve açık hecedeki uzun ünlünün çekici etkisi ile izleyen hecenin başındaki ünsüzün ikizleştiğini belirtmektedir. Bu olayın sonunda açık hecenin kapanmasıyla uzun hecenin kısaldığını söyleyen Tekin, ikizleşmenin (ünsüz uzaması) bir nevi karşılama, dengeleme (telâfi) uzaması olduğu, kaybolan ünlü uzunluğunun yerini ünsüz uzamasının aldığı düşüncesindedir (1995: 148). Üstüner ise ünsüz ikizleşmesinin sebebini sözcüğe pekiştirme veya vurgu özelliği kazandırmak istenmesine bağlamakta ve Türkçede sesle yapılan pekiştirmelere bağlı olarak ortaya çıkan ses olaylarının en çok görülen ve yaygın olanlarından birinin ünsüz ikizleşmeleri olduğunu söyler (2003: 52).

Ölçünlü Dilde:

Türkçede kök içinde ikiz ünsüz bulunmaz, hatta alıntı kelimelerdeki ikiz ünsüzleri dahi tekleşir. *hakk* (a.) > *hak*, *zann* (a.) > *zan gibi*. Türkiye Türkçesi ölçünlü dilde *ana* kelimesinde ünsüz ikizleşmesi ile *anne* şekline dönüşmüştür. Coşkun, bu durumunun sebebini *ana* kelimesindeki /a/ ünlüsünün aykırılışması ve kalınlık-incelik uyumunu kaybetmesiyle; /a/’ya

nazaran kapalı olan /e/'nin tutunabilmek için, ikinci bir -n+ ürettiği şeklinde izah eder (Coşkun, 2001:359).

Türkiye Türkçesi Ağzlarında:

Türkiye Türkçesi Ağzlarında ünsüz ikizleşmesinin örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır:

yedi > *yeddi*, hile > *hille* (RA)

küçük > *güççük* (EA)

aşağı > *aşşağı* (UA)

beşik > *beşşik* (MA)

aşağı > *aşşak*, sekiz > *sekkiz*, dokuz > *dokkuz*, kısa > *gıssa* (HA)

sabah > *sebbah* (UA)

Ünsüz ikizleşmesi olayının sebebi Tekin'in dediği gibi bir nevi uzun olan ünlünün kısalması ile hecenin kaybettiği değeri kaybetmesi (1995:148) de olsa Üstüner'in ileri sürdüğü gibi pekiştirme amaçlı da olsa (2003: 52), meydana gelen olay sonucunda kelimenin ilk söylenişine göre ikiz ünsüzlü yeni şeklinin söylenmesi daha çok enerji ve çaba ister. Bir başka ifade ile *uzun ünlü + ünsüz ≠ kısa ünlü + ünsüz + ünsüz* (Ünsüz: 2, uzun ünlü:2, kısa ünlü:1 ise $2 + 2 \neq 1 + 2 + 2$) şeklindedir.

1.2.3.Ünsüz Aykırılışması (benzeşmezlik, dissimilation)

Aksan (2000), dilde *en çok çabadan benzeşmezlik (dissimilation)* maddesinde söz eder; benzeşmezliğin benzeşmenin tam tersi bir eğilimle olduğunu belirterek, benzeşmenin tersine daha az çaba harcamaya değil, *bir bakıma daha çok çaba harcamaya yönelme* olarak yorumlanabileceğini söyler. Ergin, bu ses olayının sebebinin kök içinde ikiz ünsüzden kaçınma olarak izah eder (2009: 54).

Ölçünlü Dilde:

muşamma (a.) > *muşamba*, attâr (a.) > *aktar*

Türkiye Türkçesi Ağzlarında:

kömme > *kömbe*, hammâl (a.) > *hambal*, tannur > *tandır* (HA)

Ercilasun da aykırılışmanın benzeştirmenin tam zıddı olan bir ses bir ses olayı olarak izah ederek, boğumlanma noktalan birbirinin aynı veya birbirine yakın bulunan iki ünsüzden birinin bazen boğumlanma noktasını değiştirerek diğerine göre farklılaşmasına *aykırılışma* adı verilir der ve *hambal*, *gurtal-*, *murdal*, *garal-*, *tekral*, *resurallah*, *befat*, *poturaf*, *bil kere* vb. örnekler verir (2002:131).

2. Biçim Bilgisinde Daha Çok Çaba Sonucunda Meydana Gelen Değişimler:

Türk dilinde yapısal açıdan çok çaba isteyen değişimlerin başlıca örnekleri:

2.1.Ek Yığılması (*pleonasmus*):

Bir kavramı ifade için kullanılan, fakat aynı anlamda iki kelimenin belirli kaideler gereğince yan yana getirilmesi ile teşkil edilen ikiz kelimelerin (hendiadyoin) Türk dilinde oldukça önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. İkiz kelimeler dilin anlama kuvvet, ifadeye genişlik, incelik ve zenginlik veren öğeleridir. Türkçede oluşması bakımından yine tekrarlanma esasına dayanan, fakat nitelik bakımından ikiz kelimelerinki ile karıştırılmaması gereken bir olay da *pleonasmus*'tur. Bizim “ek yığılması” terimi ile karşılamaya çalıştığımız bu olay, tigitler 'prensler', silerler 'sizler', üçövlen 'üçü birarada', kimisi, uğurlayınca 'gizlice' vb. örneklerde görüldüğü gibi, bir ekin yahut aynı vazifeyi gören şekilce farklı eklerin kelime içinde arka arkaya sıralanmasıdır (Korkmaz, 1960: 173-180).

İlk bakışta, sebepsiz veya lüzumsuz bir tekrarlanma gibi görülen ek yığılması olaylarının gerisinde, bir takım filolojik ve psikolojik sebeplerle ve dili meydana getiren öğelerin canlı birer organ olduğu için dilin tarihi akışı içinde bazen kelimelerin, bazen de eklerin bünyesinde değişimler görülür, bir devirde pek işlek olarak kullanılan bir ekin, başka bir devirde işlekliliğini kaybedip yerini aynı vazifeyi görecek başka bir eke bıraktığı da çok sık görülen bir durumdur. Türk dilinde çok sık görülen bir ekin terkedilip yerini başka bir ek ile değiştirmesi sırasında, yine dilin bünyesinden doğan bir takım sebepler ile eski ekin düşmeyip o kelimedede kaldığı ve aynı vazifeyi gören yeni ekin de onun arkasına getirildiği görülür (Korkmaz, 1960: 173-180).İşte bu gibi durumlar “ek yığılması” terimiyle karşılanmaktadır.

Aynı ekin üst üste gelmesi, aynı işlevi gören farklı iki ekin üst üste gelmesi ve bir ekin tek başına gördüğü işlevi daha sonra ek veya edatlarla birleşerek yerine getirmesi şeklindeki yığılmaların örneklerine Türkçede rastlanmaktadır. Aynı işlevi az sesle yani az çaba ile görmek yerine çeşitli sebeplerle daha çok sesle görmek mutlaka çok çaba isteyen değişim örneklerindedir.

2.1.1.Aynı Ekin Üst Üste Gelmesi Şeklinde Yığılma Örnekleri:

kim+i > kim+i+si, hep+i+si, bir+i+si: İki iyelik eki üst üste gelmiştir. İyelik eklerinden birincisinin zamanla gücünü yitirmesi sonucunda kelimeye ikinci bir iyelik eki gelmiştir. Ayrıca aynı durum isim tamlaması ile yapılan adlandırmalarda da görülmektedir. *ayak+kabı* kelimesi bir isim tamlamasıdır ve sondaki /ı/ sesi bir iyelik ekidir. Bir isim tamlaması, bir başka isim tamlamasında tamlanan unsur olarak görev yaptığında kendi iyelik ekini değil ana tamlamanın iyelik ekini taşır (Karahan, 2012: 45) Bu durum *buzdolabı* ve

ayakkabı kelimesine uygulanınca: *benim buzdolabım, senin buzdolabın, onun buzdolabı; benim ayakkabım, senin ayakkabın onun ayakkabı* şeklinde olmalı iken *onun buzdolabı, onun doğum günü, onun kol saati* oluyor ama *onun ayakkabı* değil *onun ayakkabısı* oluyor, ana tamlamanın iyelik eki iki tamlamanın görevini üstlenecekken, iki iyelik eki almış şekli kullanılıyor. Bu durumun sebebi bu kelime grubunun kalıplaşarak tek kelime vurgusu ile söylenir olması ile birinci iyelik ekinin iyelik işlevinin zayıflamasıdır. Benzer durumun örneklerini Türkiye Türkçesi ağızlarında da görmek mümkündür: *Anamın buzdolabısı bozuluk* (HA). Aynı ekin üst üste gelerek tek ekin yaptığı işlevi yerine getirmesi az çaba ile yapılabilecek bir işin çok çaba ile yapılması demektir.

2.1.2. Aynı İşlevi Gören İki Farklı Ekin Birleşmesi Şeklinde Yığılma Örnekleri:

*II. çokluk kişi emir eki –*ı* iken yani ekin işlevinde çokluk olmasına rağmen ET’de eke –*ı*Ar şeklinde ikinci bir çokluk işlevli ek eklenmiştir (Tekin, 1976:147), Türkiye Türkçesinde de aynı durum +z çokluk eki eklenmesi ile meydana gelmiştir. Ek –*nız* /- *niz*; -*nuz*/ -*nüz* olmuştur. Günümüzde ikinci çokluk eki nezaket anlamı katsa da ET’de nezaket anlamı yoktur. *Okuyun / okuyunuz*. Oğul+an kelimesindeki çokluk ekinin de işlevini yitirerek bugün kelimenin *oğlanlar* şeklinde kullanılması da bu duruma örnektir (Korkmaz,1960: 173-180)

* Antakya ağızında belirli geçmiş zaman eki üzerine yine bir belirleyici (kuvvetlendirici) ek olarak 3. Teklik kişi bildirme eki gelmesi de bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

Ölçünlü dilde *yoktu* şeklindeki kullanım, AMA’da *yokturdu* şeklindedir.

yok-tur-du . (AMA)

2.2. Ek Genişlemesi:

2.2.1. Bir Ekin Tek Başına Gördüğü İşlevin Ek Veya Edatla Birleşerek Gerçekleştirilmesi:

*Eski Türkçe ve Orta Türkçede durum ve zaman bildiren zarflar yapan –A zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesinde çoğunlukla ikileme teşkilinde ve birleşik fiil kuruluşunda rol oynayan bir ek olarak kullanılmakta, durum veya zaman bildiren tek kelimelik zarf yapım işleviyle kullanımı (beş) *geçe*, (*on*) *kala*, *ortaklaşa*, *nöbetleşe* gibi birkaç kelime ile sınırlıdır. Durum veya zaman bildiren tek kelimelik zarf yapım işlevi ise, Türkiye Türkçesinde –A zarf-fiil ekinin üzerine +rAk ekinin eklenmesiyle oluşan –ArAk ekiyle yapılmaktadır.(Ergin, 2009: 341). Yani tek sesli bir ekin aynı işlevi yapmak için üç sesli bir eki yanına destek olarak alması; az çaba ile yapabildiği bir işi dilin daha çok çaba ile yapması demektir.

*Ayrıca –ArAk zarf-fiil ekinin bağlantı kurma işlevini yerine getirmede zayıf kalarak zaman zaman konuşma dilinde üzerine +DAn ekini aldığı ve tek bir sesin yerine getirdiği işlevin, yedi sesle sağlandığı görülmektedir: *Tek tek basaraktan bade süzerekten inci dizerekten gel canım gel aman* (Anonim).

*– IncA zarf-fiil ekinin sınırlama işlevinde zamanla bir zayıflama olmuştur ve Türkçede sınırlama işlevini yerine getiren *kadar* edatı ile birlikte kullanılmaya başlamıştır. Zarf-fiil ekinin edata bağlanması ve bağlanırken de yönelme hâli eki alması zarf-fiiller için normal bir durum değildir, önceleri –IncA eki tek başına *kadar*’lık ifadesini de taşımaktaydı ‘*alınca*’ kelimesi hem ‘*alınca*’ hem de ‘*alıncaya kadar*’ anlamına gelmekteydi. Sonradan -IncA ekindeki *kadar* ifadesi kaybolmuş ve ek, yanına sınırlama işlevli *kadar* edatı ve *kadar* edatına sınırlama işlevli olarak bağlanabilmek için yönelme hâli eki almıştır (Ergin, 2009:342).Ekin Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımı, hem ‘-dığı zaman’ hem de ‘-ıncaya kadar’ manası ifade etmektedir. *Subh olunca kıldı zârı HŞ1320* “sabah oluncaya kadar ağladı.” (Timurtaş,1976:222) Eski Anadolu Türkçesinde dört sesli ve iki heceli bir ek olarak zaman ve sınırlama işlevini görürken günümüz Türkiye Türkçesinde ölçünlü dilde sınırlama işlevi –IncAyA *kadar* şeklinde on bir sesli beş heceli bir birleşik yapıyla gerçekleşmektedir. İki heceden beş heceli bir yapıya geçmek demek, ağzın üç kez daha fazla açılması demek oluyor ki, bu da daha az çaba ile anlatılan bir şeyin daha çok çaba ile anlatılır hâle gelmesidir.

Ölünce sevemezsem, // Sevemedim karagözlüm seni doyunca mısralarındaki *ölünce* ve *doyunca* fiillerindeki –IncA ekinin işlevi günümüz Türkçesinde *ölünceye kadar* ve *doyuncaya kadar* şeklinde +A *kadar* ilavesiyle gerçekleşmektedir. Ergin (2009:342) ve Timurtaş’ın (1976:222) belirttikleri gibi önceleri *kadar* ve *dek* edatlarının görevi –IncA zarf-fiil ekinde varken zamanla ekin sınırlama işlevinde bir zayıflama olmuş ve sınırlama bildiren edatlarla birleşerek bu işlevi birlikte yerine getirmeye başlamıştır. Bu değişimin sebebi çok çaba yasası değildir, ancak değişimin sonucu çok çaba gerektirmiştir.

Bu duruma şu kullanımları da örnek verilebilir:

Yalnız –IncA eki ile anlatılabilen zaman işlevi için, daha çok çaba harcayarak *Gelince görüşürüz* yerine *Gelir gelmez görüşürüz.* = *Geldiğinde görüşürüz* ifadelerinde de aynı işlevi anlatmak için dilin daha çok çaba harcanan yeni yapılar ürettiği görülmektedir. Bu durum Karaağaç’ın *en çok çaba yasasını*, *en az çaba yasasının* ortaya çıkardığı benzerlikten kaçınma görüşü ile açıklanabilir (2013: 371).

*Ağızlarda görülen katmerli çekim örnekleri de bu başlık altında değerlendirilebilir. *On iki yaş büyükmüştü babam annemden / bi de esgiden göğüslük yaparlarmışdı* (AMA/ 197)

örneklerindeki *büyükmüşdü* kelimesinde isim soylu bir kelimeye ek fiil marifeti ile iki kip eki geldiği, *yaparlarmışdı* örneğinde de yap- fiilinin geniş zamanının rivayetinin hikâye katmerli çekimi yapılmıştır. Ölçünlü dilde aynı çekim *büyükmüş* ve *yaparlarmış* şeklinde yapılmaktadır. Bu durumun sebebi çekimi kuvvetlendirmek ve pekiştirmektir. Antakya ağzından tespit edilen bu gibi kullanımlar daha çok çaba isteyen değişimlere örnek olarak değerlendirilebilir. Ölçünlü dilde bir ekle gerçekleştirilen işlev, Antakya ağzında birden fazla ekle gerçekleştirilmektedir. Bu durum da daha çok çabaya gereksinim duymaktadır.

2.2.2.Bağlayıcı Ünlünün Ek Ünlüsü Hâline Gelmesi:

ET' de II. Çokluk kişi emir eki -η / -ηlAr iken TT *-In / -Un; -InIz / -UnUz* şeklinde bağlayıcı ünlüyü bünyesine alarak genişlemiştir:

ET *başla-η* veya *başlanlar*; TT *başla-y-ın* veya *başlayınız* (Karaağaç, 2012:371)

Zarf-fiil eki ET'de -p iken EAT *-Up* > TT *-Ip / -Up* şeklinde bağlayıcı ünlüyü bünyesine alarak genişlemiştir. ET *başla-p* > EAT *başla-y--up* > TT *başla-y-ıp* (Ergin, 2009: 340) Her iki ek de ses sayısı artmış ve aynı işlev daha çok çaba ile gerçekleştirilir olmuştur.

2.2.3.Ünsüz Türemesi Sonucunda Aynı İşlevi Gören İkinci Bir Şeklin Çıkması:

+sI / + sU > + msI / + msU *kadınsı* > *kadınımsı*

+sA > +msA : önem+se > az+ı+ msa- (Ergin, 2009:184)

Konuşma dilinde meydana gelen bir ek yığılmasının bir örneği de *vasıta hâli* çekiminde görülmektedir. Türkçede esas *vasıta hâli* eki +n iken zaman içinde bu +n eki canlılığını yitirerek *yazın, yayan* gibi birkaç kelimedede kalıplaşmış olarak görülmektedir. Günümüzde ölçünlü dilde *vasıta işlevi* için ölçünlü dilde *ile* edatının ekleşmiş hâli olan +IA kullanılmaktadır. Ancak Türkiye Türkçesi Ağızlarında yaygın olarak +IA+n >+ lAn /+ nAn/+dAn şekilleri yani *vasıta işlevi* için *ile* edatı + *vasıta hâli* ekinden (+n) oluşan birleşik bir ek kullanılmaktadır. Yani bir yığılma meydana gelmiş ve az çaba yerine daha çok çaba isteyen bir değişim meydana gelmiştir:

İletirik çamaşırı ilâne goruh saplı taşınan su alırh (Nevş.NYA, 128/5/65 / *Çalgılan davullan gelin gimış* (en. GBAA. 51/40/31,32) (Buran, 1996: 238).

2.2.4.Dilde Etimolojik Ayrılama Yapmak Yerine Fonetik Ayrılama Yapılması Sonucunda Eklerde Genişleme:

Sayı isimlerinde üleştirme yapan +Ar eki OT'de *bir+er* şeklinden yanlışlıkla fonetik heceleme yapılarak sonu ünlü ile biten isimlere +rAr olarak gelmişti: *iki+rer, altı+rar,*

yedi+rer. Daha sonra aynı ekte *beş+er* > *be+şer* > *iki+şer*, *alt+şar*, *yedi+şer*, *yarım+şar* şeklinde *beş* sayısının sonundaki /ş/ ünsüzünün eke kaydığı görülmektedir (Ergin, 2009:170). Üçüncü teklik kişi iyelik eki ünsüzle biten kelimelere +I / +U iken ünlü ile biten kelimelere +sI / +sU olarak gelmektedir. Buradaki /s/ ünsüzünün sonu /s/ ile biten bir kelimenin yanlış hecelenmesi sonucunda eke karıştığı düşünülmektedir (Ergin, 2009: 223)

Aynı durumun örneklerini alıntı kelimelerdeki eklerde de görmekteyiz. *alkol* kelimesinden türemiş *alkolik* < *alkol+ik* kelimesinin sonundaki +ik eki, köke ait *-kol* hecesini de alarak başka kelimelere *-kolik* olarak eklenmekte ve eklendiği kelimeye bağımlılık anlamı katmaktadır. Bu duruma bu işlevde bir +ik ekinin Türkçede olmaması sebep olmakta ve kelimenin anlamını çağrıştıran bir heceyi ekleyerek birleşik bir ek oluşturulmaktadır ve *çay+kolik*: Çay bağımlısı kişi (eksisozluk.com/caykolik13.04.2017), *iş+kolik* : “Çok çalışmak olarak nitelendirilen işkoliklik aslında çalışmadan duramama hâlidir” (<http://www.bilgiustam.com> 13.04.2017) *haber+kolik* “Haber izlemeliyiz fakat haberkolik olmamalıyız.” (<http://basin.kmu.edu.tr/duyuru.13.04.2017>) gibi türemelere yol açmaktadır.

2.3. Alıntı Kelimelerde Meydana Gelen Yığılmalar:

2.3.1.Çokluk + çokluk

Türkçede isimler ek almadan çokluk anlamı taşımazlar. Bu sebeple özellikle okul kitaplarımızdaki isimlerin çoğul isimler, tekil isimler şeklindeki sınıflandırılması gereksiz bir sınıflandırmadır. Günümüz Türkiye Türkçesinde isimlerin +IAr eki almamış şekilleri bizim beynimizde kesinlikle çokluk çağrışımı yapmaz, bunun sonucunda dilimize çokluk şekilleriyle giren alıntı kelimelere +IAr eki eklenmesi bir yığılmaya sebep olmaktadır:

tācīr (a. teklik isim) > *tūccār* (a.i.tācīr’in c.) Kelimenin çokluk şekli TT’de *tūccarlar* şeklinde çokluk eki olarak kullanılmaktadır. (Devellioğlu,1970)

libas (a.teklic isim) > *elbise* (a.i. libas’ın c.) Kelimenin çokluk şekli TT’de *elbiseler* şeklinde çokluk eki olarak kullanılmaktadır. (Devellioğlu,1970)

varāk > *evrāk* (a. i. varāk’ın c.) Kelimenin çokluk şekli TT’de *evraklar* şeklinde çokluk eki olarak kullanılmaktadır. (Devellioğlu,1970)

veled > *evlād* (a. i. veled’in’in c.) Kelimenin çokluk şekli TT’de *evlâtlar* şeklinde çokluk eki olarak kullanılmaktadır. (Devellioğlu,1970)

Son zamanlarda basın ve yayında esnaf kelimesinin de *esnaflar* şeklinde kullanımı da yaygınlaşmaktadır.

Bu tarzda örnekler çoğaltılabilir.

2.3.2.Meslek İsmine +CI/ + CU Ekinin Getirilmesi:

Bu durum daha çok konuşma dilinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında: meydana gelmektedir:

bakkal: *a.* 1. Yiyecek, içecek vb. maddeleri perakende olarak satan kimse: □ *Bakkallar, sebzeçiler eline bir iki şey tutuştururlardı.* □ -A. Kutlu. 2. Bu maddelerin satıldığı dükkân.(TDK/ Güncel Sözlük)

manav: *a.* 1. Meyve ve sebze satan yer: □ *Manav, kasap dükkânlarında alışveriş etmek için sıra beklerken görürdüm.* □ -N. Cumalı. 2. Meyve ve sebze satan kimse. (TDK/ Güncel Türkçe Sözlük)

çilingir Far. cilYnger *a.* Anahtarcı. (TDK/Güncel Türkçe Sözlük)

bakkalcı, manavcı, çilingirci, terzi+ci, kasap+çı. (Öğrenci sınav kâğıtlarından derlenmiş kullanımlar)

Bu durumun benzeri Türkçe kökenli *çoban* kelimesinde de görülmektedir. *çobancılık* (HA)

2.3.3.İsim+ dan+ İlk / +IUK

Farsça yer ve alet, eşya yapım eki olan /dan/ ile Türkçe +Iik/+IUK ekinin birlikte kullanıldığı örnekler:

çay+dan +lık, gerdan+lık, yağ+dan+lık, sürme+dan+lık, Türkiye Türkçesi Ağızlarında: *şeker+dan+lık (Kahraman Maraş Ağzı), iğnedanlık (Kadirli Ağzı)*

3.Söz Diziminde Daha Çok Çaba İsteyen Değişimler:

3.1.Aynı Anlamda Alıntı Kelime ile Türkçe Kelimenin Birlikte Kullanılması:

Aynı anlama gelen alıntı ve Türkçe kelimelerin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun ilk örneklerine Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanmaktadır. Arıg simeg, ‘orman’, asıg tusu, aya- ağırla, busuş kadgu, tsuy yazuk vb. gibi örneklerde görüldüğü üzere aynı anlama gelen iki kelime, ayrı ayrı da kullanıldığı halde, yan yana getirilerek anlatıma açıklık, renk ve canlılık verilmek istenmiştir (Tekin, 19776: 173).

Günümüzde daha çok anlatım bozukluğu olarak değerlendirebileceğimiz aşağıdaki kullanımlar zamanla galat-ı meşhur olabileme eğilimindedir.

Arabada benzin ful doluydu, ne çabuk bitti. Şeklinde bir cümle kullanan kişiye *ful* kelimesini kullanmadığı zaman sanki tam anlatamamış gibi gelmektedir. Benzer kullanımlar:

Geri iade etmek, kendini intihar etmek, kendine öz güveni ol-, vaz cay-, sözlü mülakat yap- vb.

3.2. Aynı Kelimenin veya Yakın Anımlı Kelimelerin Tekrarı İle Oluşturulan İkilemeler:

Aynı kelimelerin tekrarı ile oluşan ikilemeleri ve yakın anlamlı kelimelerin tekrarı ile oluşan ikilemeleri de daha çok çaba isteyen değişimler olarak değerlendirebiliriz. “*kırmızı elmalar*” yerine “*kırmızı kırmızı elmalar*”, “*Yavaş gel.*” yerine “*Yavaş yavaş gel.*” diyerek daha çok çaba sarf etmiş oluyoruz. Aynı şekilde “*Ortalık toz oldu.*” Yerine “*Ortalık toz duman oldu.*” derken de daha çok çaba harcadığımız kesin. Tabii ki harcanan daha çok çaba; anlamı pekiştirmekte, anlamı kuvvetlendirmekte veya anlatıma güç katmaktadır.

Sonuç

Temel yasası, iletişimin en kısa ve en çabuk şekilde yapılma amacına hizmet eden “en az çaba yasası” olan dilde bu durumun tersine olacak şekilde daha çok çaba isteyen değişimler görülüyorsa, bu durum da sebepsiz değildir. Çalışmamızda tespit ettiğimiz daha çok çaba isteyen değişimlerin sebeplerini şu şekilde özetleyebiliriz:

*Ses tekrarından kaçınma: Aykırılışma (*muşamma a. > muşamba* gibi)

*Yabancı veya unutulmuşu yerileştirme, yenileştirme: Aykırılışma (a. *muşamma > muşamba* gibi), ünlü türemesi (sabr a. > sabır gibi), ek yığılması (*tüccar a.ç. > tüccarlar* gibi), alıntı meslek isimlerine meslek adı yapan +CI+CU ekinin getirilmesi (*bakkal a. > bakkalci* gibi)

*En az çaba yasasının ortaya çıkardığı eş ve benzer anlamlılıktan kaçınma: Ek genişlemesi (Eylemin sürecini ve olduğu zamanı bildirme işlevini gerçekleştiren -IncA ekinin süreç işlevinin –IncAya kadar şekline dönüşmesi gibi)

*Birincil uzun ünlülerin kısılması sonucunda ortaya çıkan değişimler: Ünlü kalınlaşması (OT *isi-* > TT *ısl-* gibi), ünlü genişlemesi (*bürek > börek* gibi), ünsüz ikizleşmesi (yedi > yeddi gibi), ünsüz türemesi (yıkın- > yı^ykan- gibi).

Kelime içindeki diğer seslerin etkisi ile: Ünlü kalınlaşması (*teñri > tañrı* gibi)

*Etkisi altında kalman başka dillerin sebep olduğu değişimler: Bazı ünlü kalınlaşmaları (*öğle > ovle* gibi)

*Gerileyici benzeşme sebebiyle: Ünlü yuvarlaklaşması (*yaluñuz > yoluñuz, degül > döğül* gibi)

*Eklerin birbirleri ile birleşme şartları sebebiyle: Ünlü türemesi (*al-ı-ş-*, *ev -i- m*, gibi)

*Kuvvetlendirme ve pekiştirme sebebiyle: Ünlü türemesi (*dar-a-cık*, *genc-e-cik* gibi), ünsüz ikizleşmesi (*kısa > gıssa* gibi), ünsüz türemesi (*sıcak > sı-m-sıcak*, *sarı > sa-p-sarı* gibi), ek yığılması (*kim+i > kim+i+si* gibi), katmerli çekim (*yaparlarımış > yaparlarımışdı* gibi)

*Etmolojik heceleme yerine fonetik heceleme yapılması: Ek genişlemeleri (*beş+er > be+şer > iki+şer*, *alt+şar* gibi)

*Sebebi bilinmeyen değişimler: Ünlü yuvarlaklaşmalarının ET *seş-* > *çez-* > TT *çöz-* (Gülensoy, 2007), *alış-* > *olış-* (Ordu Ağzı) gibi bazılarının sebebi bilinmemektedir.

Bütün bunların sonucunda, dilde en az çaba sonucu meydana gelen değişimler kadar olmasa da daha çok çaba isteyen değişimler de vardır, bu çalışmada bu duruma işaret etmeye çalışılmıştır. Tarihi Türk Lehçeleri ve Çağdaş Türk Lehçelerini de kapsayan daha geniş bir araştırmayla mutlaka Türkçede daha çok çaba isteyen değişimlerin azımsanamayacak kadar çok örnekleri tespit edilecektir. Çünkü dil ne kadar kısa zamanda ve az çabayla iletiyi gerçekleştirme çabasında ise, o kadar da doğru ve güçlü ileti çabasıdadır. Bu iki çaba sonucunda dilde sürekli değişimler meydana gelmektedir.

Kısaltmalar:

a.: Arapça

AMA: Öztürk, J. (2015), *Antakya Merkez Ağzı*, Color Ofset Basım Evi, İskenderun.

a.ç.: Arapça çokluk

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

EİA: Kalay, E. (1998). *Edirne İli Ağzıları: İnceleme, Metin* (Vol. 694). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Erzm. A : Gemalmaz, E. (1995) *Erzurum İli Ağzıları*, C.I, TDK Yayınları, Ankara.

Erzn. A.: Sağır, M. (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağzıları: İnceleme, Metinler, Sözlük*. Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

ET: Eski Türkçe

f.: Farsça

GA: Aksoy, Ö.A. (1945). *Gaziantep Ağzı I*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul

Ka: Gülensoy, T. (1988). *Kütahya Ve Yöresi Ağzıları*, Ankara, TDK Yayınları.

KBA: Buran, A. (1997). *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağzıları*, TDK Yayınları, Ankara.

Kl. A.: Elhan, F. (2004). *Kilis Ağzı ve Şiirleriyle Karacaoğlan'ın Kilisliliği*. Kilis Vakfı Kültür Eserleri No: 3., İstanbul.

KMA: Erdem, M.D.E. ve E. Kirik. (?) *Kahramanmaraş ve Yöresi Ağzıları*, Kahramanmaraş İl Özel İdaresi Yayınları, Kahramanmaraş.

MAS: Tor, G. (2004). *Mersin Ağzı Sözlüğü*, Türk Dilleri Araştırmaları Yayınları:28, İstanbul.

MYA: Akar, A. (2013). *Muğla ve Yöresi Ağzıları*, TDK Yayınları:1076, Ankara

- MA. : Gülseren, C. (2000). *Malatya İli Ağızları*, TDK Yayınları, 737, Ankara.
- RA: Günay, T. (2003). *Rize İli Ağızları- İnceleme-Metinler-Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.
- OT: Orta Türkçe
- OTA: Özkan, F. (1997). *Osmaniye Tatar Ağzı* (Vol. 668), TDK Yayınları, Ankara.
- TA: Demir, N. (2006). *Trabzon ve Yöresi Ağızları*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- TT: Türkiye Türkçesi
- UA: Gülsevin, G (2002). *Uşak İli Ağızları*, TDK Yayınları: 814, Ankara.
- UMA: Özçelik, S. (1997). *Urfa Merkez Ağzı*, TDK yayınları: 666, Ankara.
- Ur. A: Edip, K. (1945). *Urfa ağzı*, Burhaneddin Erenler Basımevi,

Kaynaklar

- ALİMOVA, C. (2007). Kırgız Türkçesinde Asli Ünlü Uzunlukları, *Turkish Studies C.1 S.4.*, s.28-40
- BALYEMEZ, S. (2012). Sırsıklam, Sırılıklam Kelimeleri Üzerine. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science Volume 5 Issue 2*, p. 369-378, April 2012
- BAŞDAŞ, C. (1907). Türkiye Türkçesinde Aslı Uzunluk Belirtileri. *Turkish Studies / Türkoloji Arastirmaları Volume 2/2 Spring 2007*: 90-92.
- BURAN, A. (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları: 660
- BURAN, A. (1997). *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- COŞKUN, M. V. (2001). Standart Türkçedeki Ünlüler ve Ünsüzler. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 4, s. 67-81, 2001 - 2001.*
- ÇATAL, A. A. (2012) *Kıbrıs Türk Ağızları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kuzey Kıbrıs: Doğu Akdeniz Üniversitesi
- DEMİRCİ, M.(2016). Âşık Ova'dan Derlenen Deli Boran Adlı Halk Hikâyesi Üzerine Dil İncelemesi. *The Journal of Academic Social Science*, 105-143
- DEVELLİOĞLU, F. (1970). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Doğu Matbaası, Ankara.
- DURSUNOĞLU, H. (2014), Türkiye Türkçesindeki Arapça Sözcükler ve Bu Sözcüklerdeki Ses Olayları, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 145-155
- ECKMANN, J. (1988). Türkçede D, T Ve N Seslerinin Türemesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. TDAY Belleten 1955.
- EKER, S. (2005), *Çağdaş Türk Dili*. İstanbul: Grafiker Yayınları.
- ERCİLASUN, A.B. (2002). *Kars İli Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* (Vol. 50). Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERDEM, M. (2005). Kahraman Maraş Ağzına İlişkin Gözlemler. *TÜBAR-XVIII-2005-Güz*.
- ERGİN, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayım/Tanıtım.
- GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Kelimelerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEREN, C. (2000). *Malatya İli Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- GÜNAY, T. (2003). *Rize İli Ağızları- İnceleme-Metinler-Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

- İLKER, A. (2016). Manisa Ağızlarında –DİK + / -DUK + Sıfat Fiil Ekinin İyelik Ekli Kullanımlarında Ünlü Genişlemesi. *Dil Araştırmaları*, Güz 2016/19: 17-23.
- KALAY, E. (1998). *Edirne İli Ağızları: İnceleme, Metin* (Vol. 694). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- KARAAĞAÇ, G. (2012). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ.
- KARAAĞAÇ, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARAHAN, L. (2012). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Basım yayım Pazarlama.
- KORKMAZ, Z. (1960). Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 173-180, TDK Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Z. (1994). *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri- Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZÇELİK, S. (1997). *Urfa Merkez Ağızı*. Ankara: TDK Yayınları.
- TEKİN, Ş. (1976). *Eski Türkçe, Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: TKAE Yayınları.
- TİETZE, A. (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, Cilt: 1 (A-B)*. İstanbul: Türkiye Bilimler Akademisi.
- TİMURTAŞ, F. K. (1976). *Eski Anadolu Türkçesi, Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: TKAE Yayınları.
- TOR, G. (2004). *Mersin Ağızı Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Yayınları.
- TUNA, O. N. (1960). Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller. *Ankara: TDK Yayınları, TDAY Belleten 1960*.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: TDK Yayınları.
- ÜSTÜNER, A. (2003). *Türkçede Pekiştirme*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.
- YALÇIN, Y.K. (2013). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler*. Ankara: TDK Yayınları.
- YÜKSEKKAYA, G. (2010). Alıntı Kelimelerde Son Türeme. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1 Winter 2010*.
 eksisozluk.com/caykolik13.04.2017,
<http://www.bilgiustam.com> 13.04.2017
<http://basin.kmu.edu.tr/duyuru>. 13.04.2017